

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.092>
УДК 811.161.2'38'271:355.01

Г.М. СЮТА, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: siutagalia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

МОВНА СВІДОМІСТЬ І МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ПРОБЛЕМИ Й ПАРАДОКСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті висвітлено соціополітичні й соціокультурні каталізатори зміни мовної свідомості, мовної поведінки, а в ширшому вимірі — формування і зміцнення мовної ідентичності українців за час повномасштабного вторгнення. Простежено гальмівні чинники, що перешкоджають остаточному переходові емоційно мотивованого імпульсу українськомовності в усвідомлену норму стійкої українськомовної поведінки (мовний компроміс, мовна інертність, мовна втома, мовний страх, мовна невпевненість, мовна мімікрія, комерціалізація мови, стигматизація російськомовних тощо). Наголошено на потребі системної державної політики та активізації освітніх ресурсів для того, щоб українська мовна ідентичність ефективно протистояла викликам воєнної реальності.

Ключові слова: мовна свідомість, мовна ідентичність, мовний вибір, мовний компроміс, мовна інертність, мовна втома, мовний страх, мовна невпевненість, мовна мімікрія, комерціалізація мови, стигматизація російськомовних.

Війна стала потужним цивілізаційним випробуванням, яке активізувало безпрецедентну за інтенсивністю та масштабами зміну мовної свідомості, комунікативних практик і мовної поведінки українців¹. Вибухова україні-

¹ Лінгвопрагматичні, соціолінгвістичні, психолінгвальні особливості цих процесів, а також їх суспільну динаміку та значення для вибудовування українсько-центричних стратегічних комунікацій докладно висвітлено в наукових працях, публічних виступах та лекціях П.Ю. Гриценка, С.О. Соколової, Л.Т. Масенко, М.І. Степаненка, Г.М. Яворської, О.С. Снитко, Л.Ф. Компанцевої, Г.М. Сюти, Т.А. Коць, Л.П. Кислюк, Н.Р. Матвєєвої, І.М. Цар та ін.

Цитування: Сюта Г.М. (2026). Мовна свідомість і мовна ідентичність українців: проблеми й парадокси трансформації під час війни. *Українська мова*, 1 (97), 92–105. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.092>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

зація публічного простору, докорінне перевизначення мовних пріоритетів медіа, освіти, бізнесу, перехід на українську в побуті переконливо засвідчили, що в час війни українська мова «переросла» свою комунікативну функцію, стала передусім чинником етноконсолідації, маркером ідентичності та інструментом спротиву: «Розв'язана Росією гібридна війна, що брутально знехтувала право українського народу на суверенну державу, звільнила мовну й національну ідентичність багатьох українців від російсько-української гібридизації та повернула їм усвідомлення важливості для виживання й розвитку нації своїх вартостей — мови, культури, історії» (Масенко, 2020, с. 25). У глобальному вимірі йдеться про трансформацію мовного коду в культурно-політичний акт: вибір говорити українською після початку повномасштабного вторгнення став інструментом самоідентифікації через мову і водночас способом констатації власної суб'єктності. Через мовну поведінку, ставлення до мови українці чітко декларують громадянську позицію та фундаментальні для них культурні цінності.

Проблема української ідентичності, зокрема й мовної, уже не перше десятиріччя актуальна для українського гуманітарного дискурсу. Один із найбільш концептуальних її аспектів — потребу розрізнення та удокладненого вивчення національної (державної), етнічної, історичної, територіальної, мовної, культурної ідентичностей — у стратегічній праці «Україна у пошуках нової ідентичності» свого часу обґрунтував І.М. Дзюба (Дзюба, 2006). Цивілізаційні виклики, що постали перед українцями в час війни, увиразнили необхідність пізнання механізмів національного самовизначення, історичної та культурної самоідентифікації. У цьому контексті усвідомлення аксіоми «мова — це не те, чим володієш, а те, до чого належиш» дає ключ і до розуміння мовної трансформації українців, і для бачення мовного розвитку України після завершення війни (Соколова, 2023; Єрмоленко, 2023, с. 34—41).

Лексико-семантична репрезентація понять «мовна свідомість» і «мовна ідентичність» у сучасних текстах. Закономірним наслідком активного осмислення зв'язку «ідентичність — мова» є істотне розширення кола номінативно-оцінних формул, що в текстах різних жанрів та стилів вербалізують цей зв'язок. Це й логічно-раціональні, й образно-емоційні висловлення, які часто апелюють до історичної пам'яті та новітнього національного досвіду:

- **мова** — код / маркер / публічний індикатор / символ / ознака / атрибут / вияв **ідентичності**;
- **мова** — інструмент формування / укріплення / укорінення / зміцнення / утвердження **ідентичності**;
- **мова** — простір збереження і самовідтворення / захисту **ідентичності**;
- **мова** — основа / наріжний камінь / фундамент / засада / осердя **ідентичності**;
- **мова** — зброя / інструмент **ідентичності**.

Крім ключових понять «мова» та «ідентичність», знаковими для названих ідентифікаційних метафор є також *код, маркер, ознака, символ, основа, фундамент, засада, наріжний камінь, носій, інструмент*, які передбачувано

відгукуються в колективній свідомості українського соціуму як носії високої публіцистичної конотації.

Симптоматичним для воєнного сьогодення вважаємо масштабне розширення і оновлення сполучуваності прикметника *мовний* із поняттями, що характеризують сутність змін у ставленні до мови та відбивають динаміку розвитку мовної свідомості та мовної ідентичності: «мовна свідомість», «мовна деколонізація», «мовний вибір», «мовна стійкість», «мовна зрілість», «мовна гордість», «мовна самоповага», «мовна відповідальність», «мовний патріотизм».

Динаміку входження понять «мовна свідомість» та «мовна ідентичність» у когнітивну базу українців простежуємо також за сполучуваністю з дієсловами та віддієслівними іменниками, які номінують різні етапи їх соціальної «актуалізації»:

- із семою 'початок чого-небудь' — *пробудження*: Після 24 лютого активізувалося усвідомлення ролі мови, а з ним — і *пробудження мовної свідомості* (Village, 23.02.2024); *Ще з 2014 р. стало помітним пробудження національної і мовної свідомості українців, проте тоді це не було настільки масово, як зараз...* (Матвеева, 2023);

- із семою 'створення, удосконалення чого-небудь' — *формування / виховання / становлення — розвиток (розвивається) — зміцнення (зміцнюється, зміцнилася) / укріплення (укріпилася) тощо*, пор.: *Війна стала каталізатором процесів, що сприяють формуванню мовної свідомості як елемента самоідентифікації* (УП, 12.06.2024); *...провокує відчуження мови, особливо в людей, чия мовна ідентичність лише формується, хто навчається пізнавати світ через мову* (LB.ua, 17.06.2025); *Освіта відіграє ключову роль у становленні мовної свідомості нового покоління українців* (Освіторія, 18.05.2024); *Розвиток мовної свідомості відбувається у тісному зв'язку з формуванням нової громадянської позиції* (ТГ Лівий берег, 02.08.2023); *Мовна свідомість українців відчутно укріпилася, адже мова дедалі більше сприймається як зброя спротиву* (Суспільне, 16.11.2023); *Саме життя демонструє, що процеси зміцнення мовної свідомості українців уже не матимуть зворотного відліку від 2022 року* (Триз, 24.08.2023); *...в умовах війни Росії проти України кардинально іншою є ситуація: зміцнюється національна свідомість...* (LB.ua, 06.11.2023);

- із семою 'зміна, перегляд чого-небудь' — *зміна (змінюється, змінилася) / трансформація (трансформується) / перебудова (перебудувала) — переосмислення — оновлення (оновлюється) / набуває нового виміру*, пор.: *...триває трансформація мовної свідомості, у якій зникають залишки колоніальних стереотипів* (ДТ, 05.09.2024); *Як міняється мовна ідентичність в Україні...* (Argument, 25.05.2025, заголовок аналітичної статті); *Мовна свідомість переживає момент оновлення, коли кожен публічний акт мовлення стає заявою про належність* (NV, 19.02.2024); *Мовна ідентичність під час воєнного часу набула нового виміру* (<https://surl.li/pzumhq>, дата звернення: 12.10.2025).

Проілюстрована сполучуваність інформативна не тільки щодо етапів, а й щодо суспільної динаміки та логіки розвитку української мовної свідомості й ідентичності за час війни — від *лише формується* (звернімо увагу

на обмежувально-часову частку *лише*) через *змінюється, набуває ознак / ви-міру, розвивається* (акцент на трансформації та динаміці) та констатувально-результативні *уже переважає* (із підсилювальною часткою *уже* або без неї), *домінує* до імперативних *має стати, має визначати* тощо, пор.: *...українська мовна ідентичність переважає в усіх регіонах* (Ukrinform, 10.03.2023); *Мовна ідентичність у нашій країні зараз має стати титульною* (<https://surl.li/istvew>, дата звернення: 21.10.2025). При цьому значно менш частотними, майже одиничними, є слововживання із семою 'руйнування', як-от: *Війна розхитала мовну свідомість тих, хто раніше сприймав українську лише як формальність* (24 канал, 21.02.2024).

У рефлексіях про природу й актуальний стан мовної свідомости та ідентичности, їхньої чутливости до впливу ідеологічно-політичних, економічних, освітніх, соціальних та інших чинників воєнного сьогодення знаковими є дієслова та дієслівні конструкції із значенням процесуальности (*зберігається / втрачає / розвивається*), певного стану (*знаходиться під тиском, переживає момент оновлення*) та результативности (*утвердилася, закріпилася*). Вони систематично повторюються в медіаматеріалах, що висвітлюють мовну ситуацію під час війни, пор.: *...мовна ідентичність знаходиться під тиском в умовах війни...* (<https://surl.li/wvrolx>, дата звернення: 23.08.2025); *...без зайвого пафосу, але, товариство, маємо визнати, що наша мовна ідентичність таки впевнено укріплюється! Через біль, втрати, але утверджується навіть у мізках тих, кому було «всё равно» і «какая разніца»* (коментар Facebook, 19.08.2024).

Активність та усвідомленість утвердження мовної ідентичности в українському суспільстві маркують дієслова *визначатися, усвідомлювати, розуміти*, напр.: *...білінгви визначають свою мовну ідентичність...* (<https://surl.li/wvrolx>, дата звернення: 22.09.2025); [мовці] *...усвідомлюють, що мовна ідентичність залишається важливим чинником...* (Ukrinform, 19.01.2024).

Зафіксовано промовистий публіцистичний мінітекст, у якому пов'язано укріплення мовної свідомости з практикою культивування літературної норми та літературної мови, напр.: *Вживання чистої української мови підкреслить нашу мовну ідентичність. Зберігаючи правильність мови, ми шануємо наші традиції та культуру* (<https://surl.li/hipneq>, дата звернення: 26.08.2024).

Мовний вибір: зміна ідентифікаційних пріоритетів під час повномасштабного вторгнення. На сьогодні вже аксіоматичним можна вважати твердження, що 24 лютого 2022 року в історії літературної мови — це дата кардинального розширення українськомовного комунікативного простору, яке відбулося не регулятивно-інституційно, а через вибухове зростання емоційної та соціально-політичної мотивованости громадян свідомо й добровільно обрати мовою спілкування українську. Масштабність цього процесу підтверджують і соціологічні дані (опитування Центру Разумкова, Фонду «Демократичні ініціативи» Ілька Кучеріва), і соціолінгвістичні праці (Масенко, 2020; Соколова, 2023; Матвеева, 2023), і лінгвостилістичні дослідження (Єрмоленко, 2023; Сюта, 2023).

У перші дні повномасштабного вторгнення вибір на користь української мови зробили багато тих українців, хто до війни був російськомовним,

двомовним, пасивно українськомовним або ж не визначеним чи нестійким у мовній поведінці прихильником наративів «какая різниця», «не на часі». І чи не найбільш показово змінилася мовно-ідентифікаційна позиція чинного Президента України. У 2021 році він називав проблему мови однією з тих, що розколюють суспільство: «Всі, хто підіймає питання національності, питання мови, питання церкви, — це люди, які хочуть тимчасово хайпнути <...> Спрямовані наслідки на розкол суспільства. **Я вважаю, що питання мови не на часі**» (<https://surl.li/mdgwi>, дата звернення: 02.10.2025). Натомість у виступі з нагоди Дня української писемності та мови в листопаді 2022 року він сказав, що «**Українська — це мова свободи й волі, могутня зброя українського народу в боротьбі за нашу незалежність і перемогу**» (<https://surl.li/pqwrpvf>, дата звернення: 02.10.2025).

На лексико-фразеологічному рівні зміну ставлення до мови і трансформацію мовного коду фіксуємо в мінітекстах із модальністю впевненого, внутрішньо вмотивованого відмежування від російської мови як інструмента поширення чужих, ворожих наративів, неприйнятних цінностей — *не хочу / не можу говорити цією мовою; не хочу / не можу говорити однією мовою з окупантами; не хочу мати нічого спільного з окупантами; не хочу / не можу розмовляти мовою, якою вбивають дітей; не хочу поширювати «руській мір»; не хочу бути частиною російської псевдокультури; щоб уникати асоціацій з Росією та багато ін.*, пор.: *Після того, як почалася війна, весь свій контент почала робити українською, бо не хочу говорити однією мовою з орками-окупантами* (<https://surl.li/guwlv>, дата звернення: 03.10.2025); *Вже у квітні ... остаточно сформувався пазл: розмовляєш російською — значить є частиною російської псевдокультури* (<https://surl.li/gkzez>, дата звернення: 02.10.2025); *Зараз, в умовах війни, найвагомішою мотивацією для Марини говорити українською є прагнення «не мати нічого спільного з окупантами»* (<https://surl.li/gkzez>, дата звернення: 05.10.2025); *Не хочуть говорити російською, щоб уникати якихось політичних асоціацій з росією* (<https://surl.li/gkzez>, дата звернення: 02.10.2025).

Вибір на користь української мови вербалізують позитивнооцінні текстові структури із семами ‘свідомий’, ‘добровільний’, ‘за власним бажанням’ — *добровільно перейшли; захотів перейти на українську і зробив це; хотів якомога швидше заговорити українською; зробив вибір; вирішив розмовляти; вирішив для себе тощо*. Тобто українці через власний соціокультурний та емоційний досвід приходять до усвідомлення того, що мова «відбиває не мовну практику, а мовну чи радше мовно-етнічну ідентичність, — і саме вона найточніше відбиває етнокультурну диференціацію в українському суспільстві, в якому тепер майже всі стали українцями» (Кулик, 2023).

Експресивно цей процес кристалізації української мовної ідентичності демонстрували художні й публіцистичні тексти, які виявилися не просто популярними, а навіть вірусними в соцмережах. Це в рази помножує їхню здатність поширювати ідею ідентичності та укріплювати її у свідомості соціуму, пор.: *Я не хочу «апрель», / мені потрібен квітень! / Я не люблю «си-*

рень» — / Лише бузкові квіти! / І «марту» тут не бути, / А березню і травню, / І Україні — жити! / І її людям славним! / І «щи» я не люблю, / А лише борці і сало, / І «песен не пою», / А пісні я співаю! / Я мовою живу / І нею розмовляю (Н. Матвієнко, «Мені потрібен квітень!»); Якщо ти кажеш, що нема різниці, / Якою мовою потрібно говорити, / Нанийсь води з калюжі, не з криниці — / Яка різниця, звідки воду пити? (Т. Ліщук, «Якщо ти кажеш, що нема різниці...»).

Мінлива стабільність як ознака формування мовної свідомости та утвердження українськомовної ідентичности в час війни. Окреслена картина масштабного пробудження мовної свідомости, на превеликий жаль, мала свій зворотний бік медалі: непомітно, але впевнено почав спрацьовувати механізм соціального заспокоєння, спочатку «приколисування» суспільної уваги до питань мови, а потім і мовної реверсії (зворотного мовного зсуву). Оптимістичні сподівання на відмову українського соціуму від російської мови в усіх комунікативних ситуаціях і на максимально охопному просторі справдилися тільки частково. Приблизно на кінець 2023 року — початок 2024 року соціальної кульмінації у вибудовуванні кордонів мовної ідентичности було досягнуто, а процес мовної деколонізації почав помітно пригальмовувати. Новочасна мовна ідентичність у багатьох випадках виявилася нетривкою, імовірно, тому, що перехід російськомовних українців у тому чи тому форматі на українську (а за статистикою на сьогодні це понад 70 %) був наслідком емоційно-патріотичного імпульсу, а не раціонального усвідомленого мовного вибору, тобто зміна мовного коду не завжди корелювала із трансформацією ментального коду. Сьогодні помітно, що чітко встановлювані на початку повномасштабного вторгнення негативнооцінні зв'язки *російська мова — агресія, ворожість, імперська зверхність, історично-культурні спотворення, інформаційні маніпуляції* на побутовому рівні втрачають актуальність — про це свідчить мовна практика великих міст Півдня / Сходу (згадаймо політичні міфонаративи про харківську мову, одеську мову як виправдання збереженої побутової російськомовности). Суспільству також дедалі активніше накидають пропагандистську тезу про те, що позбування російської мови з українського ментального простору є «політичною ініціативою», «утісками / дискримінацією» тощо (докладніше див.: <https://surl.lt/wna1jc>). При цьому маніпулятивно апелюють до елімінації російської мови (як мови держави-агресора, що веде війну проти України) з ратифікаційного законодавства України, що відповідно до Європейської хартії вбезпечує права регіональних або меншинних мов. Для подолання цих викликів потрібне максимально активне донесення до соціуму аргументованої, уґрунтованої на даних і фактах з історії мови, діалектології, соціолінгвістики, історичної граматики, історичної стилістики інформації про те, що деколонізація національного мовного і ментально-культурного простору — природний, об'єктивно вмотивований та історично необхідний процес.

Власне, ознаки цієї деколонізації, що супроводжується піднесенням соціального, культурного, інтелектуального престижу української мови, сьогодні очевидні. Крім згаданого вище зростання кількості громадян, які добровільно переходять на українську, це також: а) мінімізація російсько-

мовного контенту у ЗМІ, соцмережах, у культурному просторі; б) формування нової мовної етики публічного простору — від державних установ до освітніх закладів і волонтерських ініціатив; в) відчутна редукція російського книжкового ринку на користь українського. Щодо останньої підставою для стриманого оптимізму слугують і радикальне зменшення чисельности російських книжок у книгарнях, і відмова видавництв працювати з російськомовними авторами, а особливо — помітне збільшення кількості та суспільної популярності літературних фестивалів і заходів («Книжковий Арсенал», «Книжкова країна» у Києві, «Фронтера» у Луцьку, «Форум видавців» (із 2018 року офіційна назва — Lviv BookForum) — найбільший книжковий фестиваль України, який незмінно проходить у Львові з 1994 року).

У цьому контексті доречно лаконічно окреслити зміну ієрархії мовного престижу, що безпосередньо корелює з процесом формування та утвердження мовної ідентичности. Сьогодні знання української мови є чинником і умовою досягнення успіху, ресурсом соціально-культурного престижу, а зв'язок між українськомовністю та підтриманням соціального статусу особи в публічному просторі (як політика, державного службовця, медійного діяча, блогера тощо) стає дедалі послідовнішим і закономірнішим. Тобто знання української сприймається як ознака інтелектуально-культурної та громадянської зрілості.

Цю тенденцію добре видно у сфері бізнесу та громадського сервісу, де українськомовність — частина професійної етики та фактор корпоративної репутації. За даними дослідження Gradus Research, станом на кінець 2024 року понад 70 % брендів (як-от Rozetka, Нова пошта, Сільпо, Monobank, Київстар, українські версії Netflix і Megogo) повністю українізували свої комунікаційні стратегії. Прикладом миттєвого реагування на можливі репутаційні втрати через недотримання мовного закону слугує ситуація з кав'ярнею «Good Coffee» у Дніпрі, яка в березні 2023 року після розголосу в соцмережах через російськомовне меню за одну ніч змінила маркетингову концепцію, оновила оформлення і запустила кампанію «Мова — наш бренд».

Однак, попри весь позитив цих даних, потрібно враховувати і такий не афішований нюанс: бізнес завжди намагається втримати баланс між відповідністю букві закону, соціальними очікуваннями та економічною вигодою. Тому тут може йтися про феномен *комерціалізації мови*, використання «мовного патріотизму» як маркетингового прийому, який обнижує мову до комерційного бренду і на загал не має жодного зв'язку із зростанням мовної свідомости та укріпленням ідентичности. І дуже знаково, що це не залишилося поза увагою соціуму: у 2024 році поширилася фраза «*Говори українською не тому, що модно, а тому, що це твоє*» — як контрдискурс до споживацько-спекулятивного вживання мови.

Міркуючи про переструктурування мовної свідомости та формування нової системи маркерів українськомовної ідентичности принципово важливо згадати і про феномен збереження побутової російськомовности та «низові» ініціативи для розв'язання чи принаймні коригування цієї проблеми.

Із-поміж особливо актуальних і дієвих інструментів «низової» українізації побутового спілкування вирізняємо жартівливі написи на зразок *Тут*

вам не Росія; Живу своє краще життя українською; Говори людською (виразна апеляція до зневажливої оцінки української мови *говорите по-человечески*); Розмовляю українською, бо хочу і можу; Українська мова — найкращий фільтр від токсичних знайомств; Каву п'ю українською. А ти? тощо. Їх масово тиражують на предметах побуту та щоденного вжитку (одяг, посуд, наліпки на автомобілях тощо). Загалом ця соціально комфортна форма іронійної українізації стала засобом «м'якого коригування» мовної поведінки, а в ширшому вимірі — частиною стратегії упосійнення мовної ідентичності українців.

Інструментами цієї стратегії також є:

- гасла і констатаційні формули емоційно-патріотичної ідентифікації через мову: *Розмовляю українською — чиню спротив*; *Мова — це моя зброя*; *Українська мова — антивірус від “руського міра”*; *Говори українською, щоб жила пам'ять*; *Полюби українську — і вона відповість*; *Українською звучить навіть тиша*; *Українська. Безкоштовно. Без реклами. Без окупантів*; *Не плутай роди — мова тобі не Tinder*; *Неправильна вимова — не злочин, якщо ти не маацкви*; *Українська — як борці: спробував і не вжє без неї не можеш*;

- гештеги: #ГовориШоХочешАлеУкраїнською; #НеШоАЩо; #БезМовиНі-як; #МовоюСвітліше (пор. також #ГовориУкраїнською; #РозмовляйВільно; #НавчайсяРідною; #ПрокачайУкраїнську; #ЩодняУкраїнською; #УкраїнськаЦеМодно).

Виклики для утвердження мовної свідомості та мовної ідентичності під час війни. Попри очевидну позитивну динаміку сьогоденний процес утвердження мовної свідомості та мовної ідентичності супроводжує низка реальних викликів і потенційних ризиків, які можуть стати ще виразнішими після завершення війни.

1. Інерційна двомовність та мовний компроміс. Вище йшлося про те, що на тлі активного розширення поля функціональності української мови у приватному житті — особливо в окремих містах півдня і сходу — стійко зберігається російськомовна побутова практика. Значна частина населення продовжує говорити російською під час неофіційного спілкування (у сім'ї, із друзями), при цьому висловлюючи палку підтримку української як державної мови (Центр Разумкова, 2024). Така *інерційна двомовність* (термін соціології) корелює також із феноменом *мовного компромісу*, тобто звички до ситуативної російськомовності або поблажливого ставлення до неї як до «побутової даності». Крім того, мовний компроміс часто мотивований небажанням конфліктувати на ґрунті мовного питання та мовного вибору, пор.: *Сам з Києва. Абсолютно пофігу на якій мові хто спілкується вдома чи між собою, сам з друзями та сім'єю здебільшого на російській спілкуюсь, але якщо зі мною говорять українською, то й я перейду на українську. Публічно та в усіх закладах принципово спілкуюся українською, бо ми живемо в Україні і це наша державна мова. Якщо подорожую умовно до Львова, то звісно теж буду спілкуватися одразу українською через повагу до місцевих, так само роблять і мої родичі та друзі. Просто між собою говоримо як схочемо* (коментар Facebook). За результатами опитування групи «Рейтинг» 2024 року, таке толерування двомовності демонструють майже 14 % українців, які

продовжують говорити переважно російською, хоч декларують безумовну підтримку українізації. Цей «мовний розрив» між ідентичністю та практикою збережений насамперед у побутовій комунікації, у площині культури дозвілля і приватних медіаресурсах.

Однак не можна ігнорувати й того факту, що в деякого з російськомовних українців об'єктивна потреба перейти на українську досі спричинює значний внутрішній спротив, і кількість публічних демонстрацій такої позиції за останній рік помітно збільшала. Про це свідчать численні висвітлювані в медіа публічні скандали, спричинені впертим небажанням працівників сфери обслуговування говорити українською — у готелях Харкова, Дніпра, Одеси, у сервісах таксі Києва та Одеси тощо². Важливо, що такі ситуації здебільшого не залишаються непоміченими і мають не тільки медійний резонанс, а й офіційну реакцію мовного омбудсмена в контексті дотримання мовного законодавства.

Радикальні міжособистісні комунікативні конфлікти, а часто й відверту агресію також провокує «російськомовна впертість» окремих внутрішньо переміщених на Захід України осіб, пор.: *У Шевченківському гаю Львова виник мовний конфлікт між місцевою жінкою та чоловіком і жінкою, які, за словами очевидців, переїхали із Харкова* (Львівич, 09.09.2025).

2. Мовна втома. Важливою проблемою і водночас викликом для зміцнення мовної свідомості та ідентичності є феномен мовної втоми — стану психоемоційного виснаження, що може виникати через напруження від потреби змінити мовний код та постійно підтримувати цю зміну. Саме цей стан, як свідчать результати офіційного опитування і неофіційного спілкування, після емоційного піднесення 2022—2023 років відчуває дехто з нових українськомовців. Об'єктивно це зумовлено тиском завищеного соціального очікування — на цьому особливо наголошують соціопсихологи та культурологи: «Ми ризикуємо перетворити українську з мови радості на мову обов'язку, якщо не створимо комфортного емоційного середовища її побутування» (Internews, 2024).

За спостереженнями Українського центру суспільних досліджень (2025), мовна втома не пов'язана із цілковитою відмовою від української, але виявляється у послабленні українськомовної активності (менше позитивно-підтримувальних висловлень, мотиваційних коментарів, скорочення кількості волонтерських курсів тощо). Ще більшу соціальну небезпеку становить механізм емоційного відновлення після стану мовної втоми — повернення в зону мовного комфорту, тобто до російської як «зручної», «звичної» мови повсякденного спілкування. За оцінками соціопсихологів, це сигналізує про перспективу мовної реверсії («зворотного мовного зсуву»).

Тиск соціального очікування («бути бездоганно українськомовними») у повсякденному спілкуванні часто набуває форми некоректних зауважень,

² У Києві таксист відмовився обслуговувати пасажирок, які попросили розмовляти українською (<https://surl.lu/agaihc>, дата звернення: 29.10.2025); «Україна — країна 404»: у Харкові таксист Bolt улаштував скандал через російську музику (<https://surl.lu/lmjvqh>, дата звернення: 18.07.2025) та ін.

демонстративних виправлень тощо. У тих, хто перейшов на українську нещодавно, це може спричинювати або посилювати мовну невпевненість / синдром страху помилки і, як наслідок, знову-таки повернення до російської: ...насмішки над моїми спробами розмовляти українською 🙄 так, я знаю, що говорю погано! Але не будьте такими!!! якщо людина намагається, хоча б не смійтеся, ну... або слухайте мою гарну російську (коментар Facebook). Очевидним у зв'язку із цим є запит на «м'які» освітні формати, які допомогли б подолати мовну невпевненість охочих заговорити українською не через вимоги закону чи тиск суспільства, а з особистого вибору. Саме із цією метою впродовж 2022—2023 років були започатковані достатньо численні ініціативи, мовні курси, онлайн-проекти, клуби, платформи, подкасти, застосунки: «Солов'їна», «Українська без осуду», «Говори сміливо», «Перехід на українську», «Розмовний клуб української», «Мова.info», «Є-мова», «Чому державною», «Лайфхаки з української мови», «Українська для фізиків і ліриків», «Давай займемося текстом», «Солов'їне шоу», «Щит», «Є-мовний хаб», «Єдині», «Мовний шелтер», ютуб-канал «Букви». Демонструючи інтенцію «допомагаємо перейти на українську» (а не «примушуємо» до переходу), такі інклюзивно-мотиваційні інструменти є психологічно комфортними, а тому ефективними для укріплення мовної ідентичності.

Водночас не можна ігнорувати того факту, що не всі названі вище ініціативи та проекти демонструють належний фаховий рівень рекомендацій щодо слововживання, вимови тощо.

Арсенал інструментів «лагідної» українізації доповнюють флешмоби (#перейдинаукраїнську, #говориукраїнською, #мовамасзначення) та інтернет-спільноти (на кшталт «Український Твіттер фронт») — вони охоплюють мільйонні аудиторії, тому варто не ігнорувати дієвості їхнього впливу, а використовувати його, особливо зважаючи на те що це аудиторія зазвичай молодіжна та підліткова.

І хоч тільки 6 % українців «планують повернутись до російської після війни» (результати опитування фонду «Демократичні ініціативи», 2024), мовна втома є серйозним загрозувальним чинником щодо потенційної мовної реверсії (або зворотного мовного зсуву), якщо держава не закріпить нову мовну реальність освітою, культурною політикою, якісною книжковою продукцією та найрізноманітнішими засобами позитивної мотивації до українськомовності.

3. Мовна мімікрія. Серед очевидних парадоксів і проблем у сьогоденних виявах мовної свідомості та мовної ідентичності назвемо мовну мімікрію — явище, за природою тотожне зі схарактеризованою вище комерціалізацією / монетизацією мови.

Дехто з мовців (передусім зорієнтованих на отримання фінансового прибутку або моральних бонусів, як-от блогери, політичні діячі, медійні особи), а в ширшому соціальному вимірі — бізнесові структури та медіаресурси використовують українську мову як інструмент маркетингу, підлаштовуються під алгоритм соціального запиту, соціального очікування потенційних споживачів їхнього продукту. Це породжує парадокс: мова розширює сфе-

ру і контексти соціальної присутності й актуалізованості, однак мотиви цього розширення — спекулятивно-комерційні, а не ідентифікаційні, вони аж ніяк не пов'язані з мовною свідомістю. Щойно змінюється соціальний запит, ці особи / структури мімікують під нові умови, знову зловживаючи мовою як брендом. Переконливий приклад — відома дніпровська блогерка, яка в перші дні війни перейшла на українську, але повернулася до російськомовності, оскільки її підписники начебто не сприйняли таких змін і вона почала втрачати аудиторію, а отже, й прибуток.

На нашу думку, ця інформація — оцінно амбівалентна: з одного боку, мова стає маркетинговим інструментом, а не маркером ідентичності, а з іншого, — це підтверджує її соціальний престиж і статус «символічного капіталу».

4. Стигматизація російськомовних. Незаперечною проблемою, яку українці поступово (з більшим чи меншим успіхом залежно від регіону, професійної сфери тощо) розв'язують у рухові до цілісної мовної ідентичності, досі є соціальна стигматизація російськомовних. Частотними в сучасній українській реальності є ситуації публічного осуду російськомовних громадян (і в реальній комунікації — громадському транспорті, місцях відпочинку; і у віртуальному просторі — у соцмережах)³. Такі випадки, попри демонстрування наміру «навернути» до української мови, можуть призвести до внутрішньої поляризації і відлякати тих, хто готовий переходити, але намагається уникнути суспільного осуду (моніторинги ІМІ, 2023—2024).

Чому стигматизація російськомовних на сьогодні має такі масштаби і такий високий градус оцінності? Очевидно тому, що частина суспільства сприймає використання російської мови як «символ імперії» та ознаку прихильності ідеології «русского міра». Це викликає підкреслено негативні й категоричні оцінки (*Говориш російською — отже, підтримуєш війну*), а часто й мову ворожнечі (*Змінюй мову або забирайся в рашку; з узьким язиком — на болота* тощо).

Мовну поведінку російськомовних стигматизують іронійні, а здебільшого зневажливо-жорсткі характеристики: *рускоязичні, узкоязичні, моноязичні, монофонемні, ватноязичний / ватноязичник, мовний окупант, з російською щЕлепою* (говорять лише російською; демонстративно не переходять на українську; використовують мову як інструмент окупації / індоктринації, поширення цінностей «русского міра»), *напів'язичні / напів'язичники, напівмовні* (нестійкі в мовній поведінці), *тесноязичні* (обмежені у виборі мови спілкування), *мовний інерт, мовна консерва* (не реагує на мовну трансформацію соціуму; дотримується звичної, «старої» мовної практики), *сепаромовні / мовні сепари* (російськомовний, який пов'язує мовний вибір з ідеями поділу України).

³ Говорив «харківською мовою»: у Львові стався скандал із переселенцями (<https://surl.lt/fzjqak>, дата звернення: 12.10.2025); В Одесі мовний скандал: на бізнес-заході спікер відмовився переходити на українську мову (<https://surl.li/nepnas>, дата звернення: 10.10.2025); «Неслухняні діти» чи цільова аудиторія: Що робити з російською в Харкові (<https://surl.li/oruywki>, дата звернення: 11.10.2025).

Війна (попри всі безумовно трагічні її вияви та психотравматичні наслідки) стала катарсисом для української мовної свідомости й ідентичности. Зафіксовані та схарактеризовані зміни засвідчують і радикальне оновлення мовної свідомости, мовної ідентичности, і збереження старих звичок. Але вектор цих змін однозначно українськоцентричний: суспільна мовна мобілізація переходить у норму мовної поведінки, ситуативний емоційно мотивований імпульс — в усвідомлену потребу. Якщо цей процес підтримуватиметься системною державною політикою та освітою, то українська мовна ідентичність ефективно протистоятиме викликам воєнної реальности.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ДТ** — *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/> (дата звернення: 20.12.2025).
ЛБ — *ТГ Лівий берег*. https://t.me/s/lbua_official (дата звернення: 20.12.2025).
ЛП — *Львівський портал*. <https://surl.li/icmview> (дата звернення: 21.10.2025).
Львівч — *ТГ Львівч*. https://t.me/s/lvivych_news (дата звернення: 20.12.2025).
Освіторія — *Освіторія*. <https://osvitoria.org/> (дата звернення: 27.01.2026).
Суспільне — *Суспільне*. <https://susplne.media/> (дата звернення: 20.12.2025).
Триз — *ТГ Тризуб*. <https://t.me/s/threezub> (дата звернення: 20.12.2025).
УП — *Українська правда*. <https://www.prawda.com.ua/> (дата звернення: 27.01.2026).
24 канал — *24 канал*. <https://24tv.ua/> (дата звернення: 21.12.2025).
Argument — *Argument.ua*. <https://argument.ua/uk/> (дата звернення: 20.12.2025).
Internews, 2024. — *Internews*. <https://internews.ua/> (дата звернення: 22.12.2025).
LB.ua — *LB.ua. Дорослий погляд на світ*. <https://lb.ua/> (дата звернення: 27.01.2026).
NV — *NV*. <https://nv.ua/> (дата звернення: 22.12.2025).
Ukrinform — *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 22.12.2025).
Village — *The Village Україна*. <https://www.village.com.ua/> (дата звернення: 27.01.2026).

ЛІТЕРАТУРА

- Дзюба І.М. (2006). *Україна у пошуках нової ідентичності*. Київ.
- Дорошенко С. (2024). *Мовна ідентичність в умовах російсько-української війни. Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 80—82). Полтава: Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».
- Єрмоленко С.Я. (ред.). (2023). *Лінгвософія українських текстів ХХІ століття: колективна монографія*. Київ: Інститут української мови НАН України.
- Кулик В. (2023). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 08.01.2026).
- Масенко Л.Т. (2020). Мовна ситуація України з погляду лінгвістів. *Дивослово*, 10, 24—26.
- Матвеева Н.Р. (2023). Війна і ставлення українців до мови. *Українська мова*, 3 (87), 3—18. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.003>
- Павлюк С.П. (2020). *Енциклопедичний словник понять і термінів з етнології*. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Соколова С.О. (2023). Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1 (85), 3—19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003>

Сюта Г.М. (2022). Мова — наша зброя: нові сенси старої метафори у період російсько-української війни. *Культура слова*, 97, 73—86. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.8>

Статтю отримано 24.02.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Doroshenko, S. (2024). Language identity in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Document and information communications in the context of globalization: State, problems and prospects: Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference* (pp. 80—82). Poltava: Natsionalnyi universytet “Poltavska politehnika imeni Yurii Kondratiuka” (in Ukrainian).
- Dziuba, I.M. (2006). *Ukraine in search of a new identity*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kulyk, V. (2023). Language and identity in Ukraine at the end of 2022. *Zbruch*. Retrieved January 08, 2026 from <https://zbruc.eu/node/114247> (in Ukrainian).
- Masenko, L.T. (2020). The language situation in Ukraine from the perspective of linguists. *Dyvoslovo*, 10, 24—26 (in Ukrainian).
- Matveieva, N.R. (2023). War and Ukrainians’ attitudes toward language. *Ukrainian language*, 3 (87), 3—18. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.034> (in Ukrainian).
- Pavliuk, S.P. (2020). *Encyclopedic dictionary of concepts and terms in ethnology*. 2nd ed., rev. and expanded. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Siuta, H.M. (2022). Language as our weapon: New meanings of an old metaphor during the Russian-Ukrainian war. *Culture of the Word*, 97, 73—86. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.8> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023). Changes in Ukrainians’ attitudes toward languages against the background of Russia’s full-scale invasion of Ukraine. *Ukrainian language*, 1 (85), 3—19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003> (in Ukrainian).
- Yermolenko, S.Ya. (Ed.). (2023). *Linguophilosophy of Ukrainian texts of the twenty-first century: collective monograph*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Received 24.02.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Halyna Siuta, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskyy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: siutagalina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

LINGUAL CONSCIOUSNESS AND LINGUAL IDENTITY OF UKRAINIANS: PROBLEMS AND PARADOXES OF WARTIME TRANSFORMATION

This article examines the sociopolitical and sociocultural catalysts of changes in lingual consciousness and lingual behavior and, more broadly, the formation and strengthening of the lingual identity of Ukrainians during the period of the full-scale invasion. The study demonstrates the dynamics of the Ukrainization of national language practices and establishes a clear interdependence between shifts in language code and the declaration of a Ukrainocentric civic stance.

The analysis of the lexical and semantic development of the concepts *lingual consciousness* and *lingual identity*, as well as the reconsideration of the identity—language nexus, reveals a significant expansion in their combinability with lexemes carrying a strong publicistic connotation, such as *code*, *marker*, *sign*, *symbol*, *basis*, *foundation*, *principle*, *cornerstone*, *bearer*, and *instrument*.

The study also identifies inhibiting factors that impede the transformation of an emotionally motivated impulse toward the use of Ukrainian into a conscious and stable norm of Ukrainian-language behavior. These factors include *lingual compromise*, *lingual inertia*, *lingual fatigue*, *lingual-related fear*, *lingual insecurity*, *lingual mimicry*, *the commercialization of language*, and the *stigmatization of Russian speakers*. The findings suggest that effective instruments for overcoming these challenges are the so-called «grassroots language initiatives».

The article concludes that the changes identified and analyzed indicate both a radical renewal of lingual consciousness and lingual identity and the persistence of earlier lingual habits. Nevertheless, the overall vector of these transformations is clearly Ukrainocentric: societal lingual mobilization is gradually becoming a norm of language behavior, while a situational and emotionally motivated impulse is evolving into a conscious need. If this process is supported by a consistent state lingual policy and education, Ukrainian lingual identity will be able to effectively withstand the challenges posed by the realities of war.

Keywords: *lingual consciousness, lingual identity, lingual choice, lingual compromise, lingual inertia, lingual fatigue, lingual-related fear, lingual insecurity, lingual mimicry, commercialization of language, stigmatization of Russian speakers.*